

İŞÇİ SINIFI 1991-2002: KAZANIMLARI KORUMA ÇABASI

8 Kasım 2021

Yıldırım Koç

Türkiye’de siyasal ve toplumsal mücadelede işçi sınıfını temel alan siyasi hareketlerin kanımca en büyük eksikliği, işçi sınıfının en geniş kesimlerinin “sıradan işçi” olduğunu anlamamalarıdır. Ayrıca, bizim “sıradan işçi”imizi, “eğitilecek cahiller” olarak görme gibi çok büyük bir hata da epeyce yaygındır.

İşçi sınıfı sıradan işçilerden oluşur. Sıradan işçiler ise sırtında yumurta küfesi taşıyan, son derece uyanık ve zeki, kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bilen, maceracılığa sürüklenmeyen, çok gerçekçi, çok mecbur kalmadıkça risk almayan, işini halletmede adamını bulma konusunda son derece yetenekli insanlardır. Çözüm üretmede çok yaratıcıdır. Pratikler. Pragmatiktir. Taleplerine en az bedeli ödeyerek erişme konusunda da uzmandırlar. Önemli bir eksiklikleri, Allah’tan başka kendi gözleriyle görmedikleri hiçbir şeye inanmamaları ve kendi başlarına gelene kadar başkalarının yaşadığı deneyimlerden ders çıkartmamalarıdır. Ancak iş başa düştüğünde de yasak filan dinlemeden ekmek kavgasına katılırlar. Bu büyük kitlenin güvenini kazanmak isteyen siyasi yapı, önce bu insanların bu yönlerini iyi tanımalıdır.

Bu niteliklere sahip sıradan işçiler, sermayedarlar tarafından sömürdükleri iddialarına da çok pragmatik ve gerçekçi bir biçimde yaklaşır. Eğer aldıkları ücretten memnunsalr ve işyerinde önemli sorunlar yaşamıyorlarsa, sömürülüp sömürülmedikleriyle pek ilgilenmezler. İşverenin kârını da meşru ve haklı kabul ederler. İşçilerin karşı çıktıkları durum, kötü çalışma koşulları ve yetmeyen ücretlerdir. İşçinin sömürüyü kavraması ve sömürüye karşı çıkması, ancak yaşadığı kötü çalışma koşulları ve aldığı düşük ücretin nedeninin sömürü olduğu anlaşıldığında mümkündür. Ülkemizde epey yaygın olan “çalışıyor ama çalışıyor” gibi, “sömürüyorsa sömürüyor; bana iyi bir iş veriyor ya, önemli olan bu” anlayışı da vardır.

1991-2002 dönemi, işçi sınıfımızın bu özelliklerinin tekrar tekrar gündeme geldiği yıllar oldu. DİSK’in 11 yıl aradan sonra yeniden faaliyete geçmesi ve kamu çalışanları sendikacılık hareketinin önemli bir güce kavuşması bu dönemde gerçekleşti.

Bu dönemde 1991, 1994 ve 1998-2002 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, işçi sınıfının, mevcut haklarını koruma temelinde eylemliliğini artırdı. Ancak, işçilerin çok büyük çoğunluğu açısından, sorunlarına çözüm arayışında sınıf temelli siyasal örgütlenmelere yönelme veya mevcut düzeni temelden sorgulama gündeme gelmedi. Sovyetler Birliği’nin 1991 yılı sonunda dağılması ve bu dönemin büyük bölümünde ABD’nin tek kutuplu dünyasının etkili olması, bu süreci etkiledi.

İŞÇİ SINIFI NİCEL OLARAK BÜYÜDÜ

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 2000 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, ücretlilerin sayısı 11,3 milyona yükselmişti. Ücretlilerin istihdam içindeki payı ise yüzde 43,5’ti. 1980-2000 dönemi değerlendirilecek olursa, ücretlilerin sayısı 6,2 milyondan 11,3 milyona, istihdam içindeki payları da yüzde 33,3’ten yüzde 43,5’e çıktı.

Ücretsiz aile çalışanlarının sayısı 1980 yılında 7,9 milyonken 2000 yılında 8,8 milyona yükselmekle birlikte, bu tabakanın toplam istihdam içindeki payı yüzde 42,4’ten 33,8’e geriledi. Kendi hesabına çalışanların sayısı 1980 yılında 4,3 milyondan 2000 yılında 5,2 milyona çıksa da, toplam istihdam içindeki payları yüzde 23,1’den 20,1’e indi.

Sigortalı işçi sayısı 1991 yılında 3,6 milyondur. Bu sayı 2002 yılında 5,3 milyona yükseldi.

Bu dönemde işçi sınıfının tabakalaşmasında ilk kez yaygın biçimde yabancı kaçak işçiler olgusu çıktı. Bu olgu yaygın bir yabancı düşmanlığına dönüşmedi, ancak özellikle belirli sektörlerde ücretleri ve genel olarak işgücü maliyetini düşürmede ve yasalarda yazılı bazı hakları uygulamamada etkili biçimde kullanıldı.

Bu yıllarda yabancı kaçak işçilere ek olarak yerli kaçak işçilerin sayısında da önemli bir artış oldu.

Yerli kaçak işçilik, taşeronluk, fason üretim ve hizmet alımının yaygınlaştırılmasıyla daha da arttı.

Eve-iş-verme yaygınlaştı. Ancak işçi sınıfının bu kesiminde işçilik bilinci bile çok az gelişti.

Türkiye işçi sınıfının hukuki statülerine göre bölünmesine dayalı tabakalaşması sürdü. Hızla gelişen, çok önemli meşru ve demokratik kitle eylemleri yapan yüzbinlerce memur, kendisinin işçi sınıfının bir parçası olduğu gerçeğini içselleştiremedi.

4 Nisan 1995 gün ve 4101 sayılı ve 26 Haziran 1997 gün ve 4277 sayılı Yasalarla sendikaların siyasi faaliyeti konusunda önemli iyileştirmeler yapıldı. Sendikaların siyasi partilere ve bağımsız adaylara destek vermesi ve hatta siyasi partilerle organik ilişki kurmalarına olanak tanındı. Yapılan değişiklik, sendikaların siyasi faaliyetleri üzerindeki yasaklama ve kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırdı ve bu konuda 12 Eylül öncesinden de daha özgür bir ilişkiye izin verdi. Ancak işçiler ve sendikalar, bu dönemde de, düzen partilerini kullanarak onlar aracılığıyla sorunlarını çözmeye çalıştılar ve bunda küçümsenmeyecek oranda başarılı da oldular. Bu nedenle de, sendikalar siyasi alanda bağımsız bir tavır geliştirmede. İşçiler arasında da sınıf temelli siyasi örgütlenmeler konusunda güçlü bir eğilim ortaya çıkmadı.

HÜKÜMETİN VE İŞVERENLERİN İŞÇİ ALEYHİNE ATTIĞI ADIMLAR

İşgücü maliyetlerinin 1989-1991 döneminde epeyce artmasına hükümetlerin tepkisi, özelleştirmelerin hızlandırılması, taşeronluk ve fason üretimin yaygınlaştırılması ve kamu kesiminde belirli bir yaşa gelenlerin veya yaşlılık aylığına hak kazananların zorunlu emekliliği uygulamasıydı. Özel sektör ise sendikasızlaştırmaya, yerli ve yabancı kaçak işçiliğe, taşeronluk ve fason üretime, kıdemli ve yüksek ücretli işçileri işten çıkarmaya yöneldi. Sosyal Sigortalar Kurumu'nun gelirlerinin 1993 yılından itibaren giderlerini karşılayamaması ve açıklarının devlet bütçesinden finanse edilmesi nedeniyle, "sosyal güvenlik reformu" adı altında sosyal güvenlik haklarının kısıtlanması, hem hükümetlerin, hem işverenlerin talebiydi.

Bu dönemde işçi sınıfının geniş kesimleri, yeni hak alma çabası yerine, hükümetlerin ve işverenlerin saldırısına karşı haklarını koruma mücadelesi verdi. Ancak bu mücadelede de işçilerin kısa vadeli çıkarları belirleyici oldu. İşçilerin büyük çoğunluğu, kendisine dokunmayan yılanın başkalarını sokmasına ses çıkarmadı. Sokulma sırası kendisine geldiğinde tepki verdi ve diğer işçilerden destek istedi. Özellikle özelleştirmelerde bu tavır yaşandı. Bu durumdaki bir işçi sınıfının, bağımsız ve demokratik bir Türkiye, sınıfsız ve sömürsüz bir dünya mücadelesine katkıda bulunması mümkün değildi. Nitekim bulunmadı.

Yeni hak alma çabasını gösterenler, memur ve sözleşmeli personelin bir bölümüydü. Ancak memur ve sözleşmeli personelin büyük bölümü, sendikal hak ve özgürlükler için mücadele eden memur ve sözleşmeli personeli yalnız bıraktı. Sorunlarının çözümünü, iktidardaki siyasi partiye yaranmada aradı.

Bu dönemde 1993 yılında oluşturulan Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu ve 1999 yılında oluşturulan Emek Platformu, işçi sınıfının farklı kesimlerini temsil eden demokratik kitle örgütlerinin (sendikalar, meslek örgütleri, dernekler) gayri resmi birlikteliği olması açısından önemliydi; ancak bu birliktelik bile, işçi sınıfının çok geniş kesimlerini etkilemede ve harekete geçirmede yetersiz kaldı.

ÜCRETLER VE AYLIKLAR NASIL GELİŞTİ?

1991-2002 döneminin eylemleri, memurların sendikal hak talepleri dışında, savunma niteliğindedir. Türkiye'yi koalisyon hükümetlerinin yönetmesi, işçilerin ve memurların oy desteğini almaya çalışanlar arasındaki rekabet nedeniyle, işçi sınıfına yaradı.

Bu yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve yüksek oranlı enflasyon, mevcut hakların ve gerçek ücretlerin korunabilmesi için eylemliliği tetikledi ve gerçek ücretlerde büyük oynamalara yol açtı. Devlet Planlama Teşkilatı'nın verilerine göre, kamu sektörü işçilerinin gerçek ücretleri 1990 yılında yüzde 18,4 ve 1991 yılında yüzde 43,6 oranında arttı. Ancak 1995 yılındaki büyük grevlere rağmen, 1995 yılındaki ücretler yüzde 17,1 ve 1996 yılında yüzde 25,0 oranında azaldı. 1999 yılında yüzde 42,1 oranında artan gerçek ücretler, 2001 yılında yüzde 11,5 ve 2002 yılında yüzde 9,2 oranında azaldı.

Özel sektör işçilerinin ücretlerinde ve memurların aylıklarında da benzer dalgalanmalar yaşandı.

1994 yılı net ücret düzeyi 100 olarak kabul edilirse, 2001 yılında kamu sektöründe net gerçek ücret düzeyi 98,2, özel sektörde 95,3 idi. Memur aylıkları ise 104,8 düzeyindeydi.

TİSK verilerine göre, 1985 yılında net gerçek giydirilmiş ücret endeksi 100 olarak alındığında 1993 yılında 173,6'ya yükselen endeks, 1994 yılında 144,9'a, 1995 yılında 129,1'e geriledi. 1996 yılında 132,2'ye yükselen endeks, 1997 yılında 126,9'a düştü. Endeks 1998 yılında 150,3'e, 1999 yılında 168,1'e ve 2000 yılında da 168,9'a yükseldi. Ancak 2001 ekonomik buhranı ile birlikte 2001 yılında 138,2'ye ve 2002 yılında da 133,4'e geriledi.

ASGARİ ÜCRETTEKİ GELİŞMELER

Türkiye'de işçilerin önemli bir bölümü asgari ücretle çalışmaktadır. Bu nedenle, işçilerin davranışlarını anlayabilmede gerçek asgari ücretlerdeki gelişimin incelenmesi son derece önemlidir.

Türkiye'de asgari ücretlilerin örgütlenip çeşitli eylemler aracılığıyla asgari ücretin artırılması için çaba göstermelerinin örneği yoktur. Asgari ücretlilerin kullandığı tek silah, seçimlerdir. Hükümetler de bunun farkında olduğundan, asgari ücret tespit komisyonunun çalışmalarında izledikleri çizgi, seçimler dikkate alınarak belirlenir.

1.8.1990-31.12.2002 döneminde 16 yaşını doldurmuş işçilerin günlük asgari ücreti 13.800 liradan 8.362.500 liraya yükseldi. Diğer bir deyişle, günlük asgari ücret, bu dönemdeki yüksek oranlı enflasyona bağlı olarak 606 katına çıktı. Buna karşılık DİE verilerine göre tüketici fiyatları endeksi aynı dönemde 10.315,9'dan 7.958.667,8'e çıktı; 737 katına yükseldi. Buna göre, bu dönemde asgari ücretlilerin gerçek brüt ücreti yüzde 18 oranında değer yitirdi.

MÜCADELE VE EYLEMLER

1991-2002 dönemi, Türkiye işçi sınıfı tarihinin en yaygın, kitlesel ve örgütlü eylemlerinin gerçekleştirildiği yıllardır. Bu dönemde Türkiye'nin her tarafında meşru ve demokratik kitle eylemleri gerçekleştirildi. Yasal grevler ise azaldı. Sadece 1995 yılında yasal grevlere katılan işçi sayısı açısından Türkiye rekoru kırıldı.

Ancak işçilerin bu eylemlerinin hemen hemen tümü, mevcut hakların korunmasını amaçlıyordu. Yüksek oranlı enflasyon, özelleştirmeler ve taşeronlaşma aracılığıyla hak kayıplarına karşı çıkılıyordu. 12 Eylül Darbesi sonrasında kaybedilen hakların (kıdem tazminatına tavan, ikramiye gün sayılarına sınırlama, bazı günlerin genel tatil olmaktan çıkarılması, toplu pazarlık ve grev haklarına getirilen ciddi kısıtlamalar, vb.) geri alınması için hiçbir etkili eylem yapılmadı. Enflasyon karşısında ücretlerin satın alma gücünün korunması ana amaçtı. Sosyal güvenlik haklarına yönelik saldırı da mevcut hakları koruma temelinde eylemliliğe yol açtı.

Bu dönemde bu genellemenin dışında kalan önemli bir gelişme, 14 Temmuz 1999 tarihinde Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen, Memur-Sen, emekli dernekleri ve meslek örgütlerinden oluşan Emek Platformu'nun, 2001 krizi ve Kemal Derviş'in gündeme getirdiği ekonomik programa cevap olarak 2001 yılı Mart ayında hazırladığı ve kamuoyuna açıkladığı Emek Platformu Programı idi. (Programın tam metni için bkz. <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1617983484b.pdf>). Ancak, bu program Emek Platformunu oluşturan örgütler tarafından çoğaltılıp dağıtıldıysa da, hiçbir örgütün eylemliliğinin temelini ve programını oluşturmadı; önemli bir tarihi belge olarak kaldı.

1991 yılında kamu toplu iş sözleşmelerinde alınan çok yüksek oranlı zamlarla kamu işçilerinin ücretleri memur aylıklarını çok geçince, 1990 yılında başlayan kamu çalışanları sendikacılık hareketi kitlesel bir nitelik kazandı. Kamu çalışanları mevcut hakları korumak için değil, sendikal haklara kavuşabilmek için etkili eylemler gerçekleştirdi. Ancak bu eylemlerin programı, mevcut düzenin sınırları içinde Türkiye'nin üyesi bulunduğu Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Türkiye tarafından onaylanmış Sözleşmelerindeki sendikal hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesiyle sınırlıydı.

1991-2002 yılı eylemlilik açısından hareketliydi; ancak memurların düzen sınırları içindeki yeni hak taleplerinin dışında, eylemlerin amacı bağımsız ve demokratik bir Türkiye ve sınıfsız ve sömürsüz bir dünya değil, mevcut hakların korunmasıydı.